بهاسی: ۱۰ ق. پوچطه ایله ۱۲ تین

م. غفوری.

ایسابسز بایلق

B. A. S. S. R.

ناشری: «کریم‌وف، حسینوف وشرکاسی»نک اوفا شعبه‌سی

اوفا، «شرق» مطبعه‌سی.

ЭЛЕКТРО-ТИПОГРАФІЯ
Товарищества «КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и Ко»
УФА.
1911 г.

P 29706

م. غفوری.

ایسابسز بایلق

B.A.S.S.R.
№
Научная Библиотека
Б.А.С.С.Р.

ناشری:
«کریموف، حسینوف وشرکاسی» نلک اوفا شعبه‌سی.

اوفا، «شرق» مطبعه‌سی.

ЭЛЕКТРО-ТИПОГРАФІЯ
Товарищества «КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и Ко»
УФА.
1611

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

۱

اول کوندن توگلگنه خلق آرەسنده «حبیب‌الله بای احسانف» دیب شهرت طابوب اربابی قاشنده احترام وحرمت بلە یاد قیلنه باشلادی. یوغیسه موندن اون بش یل أللك آنك اسمنیده یرینه یتکرمایـنچه حیبوش حتی اوزی یوق اورنده قاره حیبوش دیب لقب بلەن بیك التفاتسز یورتەلر ایدی.

موندن اون ـ اونبش یل مقدم آڭا التفاتده ایتمگان کشیلر، سلامده بیرمی طورغان ملالر بوکونده آنك آلدنده باشلرن اییوبکنه تعظیم بلەن «بیك درست ایتەسز افندم..» دیب هر بر سوزینی تصدیق ایتوبکنه طورەلر خلق آغزینه پچات باصوب بولمی. شونك ایچون آلار قلەسەلر نی اشلەسونلر. نادان بولسەده آنك بایلغی ایچر-

نگنه آنی شولای احترام وحرمت بله‌ن یاد قیلسونلر. آنڭ بر التفاتینه نائل بولو ایچون آنڭ هیچ بر عیبنی وباشقه یتشمگان یرلرینی تیکشرماسونلر. «حبیب‌الله افندی احسانف» دیب یورته بیرسونلر. آلارنڭ بواشلرنده منم اشم یوق. آنڭ یانینه باروب شولای باش ایکیکان کشیلر احتمال آنڭ احسانینه نائل بولوب آنی اوزلرینه ولی النعمة بلوب آنی ماقطارغه، آنڭ بارچه نقصانلرن کورماسکه اوزلرینی بورچلی کوره طورغانلردر. نیچوك بولسه‌ده اول یاقلر میڭا قارانغی. آلار تله‌سه‌لر نی اشلاسونلر، مین اوزم بلگان قدری حبیب‌الله بای‌نڭ حالینی توبانده‌گی ره‌وشده یازوب اوقوچیلرغه عرض ایته‌م.

حبیب‌الله بای بولماس بورون حیبوش وقتنده یوغار یراق کیتساك یه‌ش چاغنده اوزلرینه نسل تیوشلی بر بایغه عادی بر مالای بولوب کردی. بارغان صایون درجه‌سی اوسوب بایغه یاراقلغی، هم اش کورسه‌توچی بر پریکاشچیك بولوب شونده نیچه یللر خدمت ایتدی. بای‌نڭ هر بر امرینه بوی صنووی، بای‌غه نیچوکده یارارغه طرشووی آرقاسنده کوب یللر خدمت ایتکاندن صوڭ بای‌نڭ چن فاتحه‌سینی آلوب چقدیده اوزینه باشقه کچکنه‌گنه بر کیبت آچوب شونده سودا قیله باشلادی. بایده طورغان وقتنده

بایغه لم میم دیب قارشی أنده‌شما گانگه، آنڭ هیچ بر عیبنی کورمگانگه، باشقه لرنڭ عیبلرن کوروب آرتغی بله‌ن بایغه یتکروب طورغانغه آنڭ بو خدمتلری بایغه بیك کیلشکان شونڭ ایچونده بای موڭا چن فاتحه سینی بیروب چغارغاننڭ اوستینه مال بله‌نده یاردام ایتکان ایدی. شولای ایتوب حیبوش اوزینڭ اجتهادی، باینڭ یاردامی هم فاتحه‌سی بله‌ن کچکنه کیبتنده آقرنلاب سوداٴ ایته باشلادی. کیبت ایشگینڭ باشینه «حبیب‌الله احسانف دیب یازوب قویسه‌ده اول همان حیبوشلکدن چغه آلماغان ایدی.

حیبوش اول وقتده بر ایکی مالای بله‌ن کیبتنده اوزی طوره، هیچ بر وقتده کیبتدن چیتکه کیتمی، چن کوڭلی بله‌ن اشینی آلغه جبررگه طرشه، اورطاچه‌غنه طوره آرتق کشیلرگه قاطشمی، یورش طورشنده باشقه شه‌ب بایلر بله‌ن یارشمی، نیچوکده چاما بله‌ن اش کوره طورغان ایدی.

اوزینڭ اشی بله‌ن چنله‌ب مشغول بولغانلقدن کیبت آلدندن اوزغان کشیلرگه به‌یله‌نوب قالمی، الحاصل کشیلرنڭ عیبلرینی تیکشروب له‌چتیت صاتوب اوطررغه فرصتی یوق ایدی. ڭلی اشینڭ نیچوك بولوب کیتوونی

اوزینه‌ده قارانغی بولغانغه، یا گاده اوز آلدینه اش بـا-
شلاغانغه اول همان قورقو بـله‌ن امید آره‌سنده اوز اشینی
اشله‌ودن بوشـای آلمی ایدی. بو وقتلرده آنـڭ آلـش
بیرشلری همه‌سی اوشبو شهرده‌گه فیرمیلر بله‌ن بـولسه‌ده
کوڭلی بله‌ن مسکاولرگه قاتشورغه تلی، مالنی تـوغریدن
توغری اوزی باروب آلاسی کیله لکن بردن صوما آزلغی،
ایکنچیدن اوزینڭ بورنغی طورغان باییڭ فـاتحه‌سینی
کیری آلوی ایسینه توشوب مسکاولیلرگه قاتشورغه جسارت
ایتمی اختیارسز بو فکرندن کیری قایته ایدی. مسکاولیلرگه
قاتشوده زور فایده‌لر بولاچاغینی بلسه‌ده مونده بر آز اعتبارغه
کرگانچی مونده‌غی بایلر بله‌نگنه اش یورتونی معقول کوردی.

طرشلغی، کونی تونی اشی آرتندن یوروی سببلی
نهایت کشی کوزینه کورینه باشلادی. اشی یخشی بولغانغه
کوره هر یرده کریدیت ایشکلری آچلدی. بایلر آره‌سنده
درجه‌سینه کوره اعتباری کوتارلدی. باره طورغاچ مسکاو
لرگه قـاتشورغه‌ده موفق بولدی. شولای بولسه‌ده همـان
حیبوش لـکدن چغوب یته آلمی ایدی. توغریدن توغری
مسـکاولیلرگه قاتشوب مال آلوب قایته آلونی بیـك زور
موفقیت دیب ایسابله‌دی. بو کوندن صوڭ آنڭ اشی آلغه-
غنه بارغان ره‌وشلی کـورنه باشلادی. مسکاوگه باره‌ده

هیچ بر طوقتاوسز آلاده قاینه، صاته، وقتنك توله‌رگه طاغی آلورغه شولای ایتوب سوداسینی آرتدررغه‌غنه اجتهاد ایته. أشلر زورایه باشلاغاچ، مسکاوگه‌ده قاتشوب مال‌لر کوبه‌یگاچ کچکنه کیبتنی اوزینڭ کیتشینه موافق کورمی زورغنه مغازین آچوب بیك ایری حرف بله‌ن:

„Мануфактурный магазинъ Х. С. Ихсанова.„

یازدروب ماتورلاب مغازین آلدینه قویدردی.

بایلق‌ده نهایت‌سز آرتقان کبی بولغاچ، بیك ایری حرف بله‌ن نشان "Вывѣска" دەیراقدن کورنوب طورغاچ بزنڭ حیبوش آبزی خلق آره‌سنده حبیب‌الله احسانف دیب شهرتده طابوب کیتدی.

اول ایندی بورنغیچه فاتیرده‌گنه طورونی شأنینه بالغینه موافق کورمی ئلله نیچه مگ‌لرگه توشروب یورتده صالدروب جبردی. تیره یاعنك‌غی خلقلر خاضر حبیب‌الله افندی، حبیب‌الله آبزی دیب‌گنه یوری باشلادیلر. اوزینڭ بولای بولغانن کورگاچ اوزنده بر زورلق سیزه باشلادی. اوّلك اوزینی بیك توبانگنه توته تورغان بولسه‌ده ایندی اوزینی زورراق، یوغاریراق توته باشلادی. آنڭ شوندی آز وقت ایچنده یخشیغنه بایوب کیتکانن، زورلر آره‌سینه قاتشقانن کورگاچ حبیب‌الله آبزینڭ طورمشینه

قزقماغان کشی یوق. کشیلر مونڭ بایوب کیتووینه عجبسنه لر. مونڭ بایوب کیتوونی الله‌نڭ رحمتینه، تقدیرده شولای یازلغانغه حمل قیله‌لر.

مونڭ بودرجه‌ده تیز وقتده بولای بولوب کیتکانن سویله‌ب، بعض اورنلرده یهودیلرگه‌ده نوص بیرکانن سو- دا اشنده آلاردنده آلده بولغانن روایت قیلوب تاتارلر نڭ سودا اشلرینه قابلیتلی ایکانن کیتروب چغاره‌لر ایدی. اول اوزی یونله‌ب اوقماغانده، یازونیده طانور طانوما- سلق ایتوب چاق چاق یازه آلا: ئه شولای بولسه‌ده نیچوك بای بولوب کیتدی اشنی نیچوك اوستا یورته؟.

اوشبولرنی ملاحظه قیلوب بولسه کیره‌ك اول اوزینڭ اوقماغانلغی بله‌ن ماقطانغان ره‌وشلی بولا. بای بولو، دنیا کوتو ایچون اوقونڭ کیره‌گی یوق. دیب هر وقتده ایته. حتی « اوقو بله‌ن بایلق‌نڭ بر یرگه جییلغانن گورکانم یوق، اوقوب کشی بای بواسه مللر بای بولورلر ایدی» دی.

حبیب‌الله آبزینڭ هر براشی اوزی اویلاماغانچه آلغه کیتکاچ اوزی کوتکاندن آرتق اعتبار وانسابتکه کرکاچ، مغازینی مال بله‌ن تولغاچ، بتون طورمشی بورون اوزی طور غان بای بله‌ن بر ره‌وشلی بولغاچ «أیندی مین آلار بله‌ن

بر تیگز» بولدم دیب اویلی باشلادی. بایلغی طورمشی اوزکارکان کبی خلقیده طبیعتی‌ده تمام اوزکاردی. بورنغی حیبوش وقتلری تمام ایسدن چقدی.

اول ایندی عادی طورمشنی اوزینه موافق کوره‌ی، باشقه‌لرده‌ده ئلله نیندی آرتقلق یوق، باری اوزم توسلی دیب اعتقاد قیله باشلادی. بیك زورغنه مغازین صالدغاچ، کبازی یورتاری بولغاچ، مسکاولیلرگه‌ده توغریدن توغری اوزی قاتشوب ءصپادین احسانوف دیب شهرت طاب‌قاچ، ایسکی نرسه‌لرنك طامرندن اوزکارتدی. اوستنه عادی طونلر اورنینه یانوت طولوبلر، کییدی. جه‌یه‌و یورولرنی آرغاماقلر بله‌ن یوروگه آلشدردی. اویگه ایلیکتریق کرتوب، بتون اوی ایچینی یاڭا میبل‌لر بله‌ن ماتورلادی. اول ایندی ئلله نیچوك بیك کوب بله تورغان کشی بولوب کیتدی. حاضر اول اورنی کیلسه قاتی معامله ایتارگه‌ده بله، هر نرسه‌گه قاتشوب خلق آره‌سینه سوزنی اوتکاررگه‌ده طرشه باشلادی. بتون خلق طورمشی‌نڭ بر یاق چیتی اوزینه باغلانغان، خلق اشینه قاتشورغه حقی بار ره‌وشلی حرکت ایتارگه کرشدی. اول سوزنڭ معنالی بولووینه، سویله‌گان کشیسنڭ بلملیلگنه قارامی بلکه بایلغینه‌غنه قاراب «کشی نی چاقلی بای بولسه شول چاقلی عقللی بولا،

آنڭ سوېلەگان سوزيدە شولايوق معقول بولا» اعتقادندە ايدى. شونڭ ايچون اوزندن باى كشيلرنى اوزندن عقل‌لى، سوزلرى معقول، اوزندن توبان كشيلرنى اوزندن توبان سوزلرينى اصلسز صانى ايدى.

اول ايندى آقچەنڭ آغوبقنە كيلوويندە، اللەنڭ بتماس دولت بيرويندە اشانغان، شوڭا كورە مصرفنى هيچ قزغانمى توتە باشلادى. بالالرى آتالرينڭ يارلى وقتنى، تگى باينە خدمت قيلوب ايرتەدن كيچكە چاقلى سورەلوب يوروب معيشتينى چاق چاق تأمين ايتە آلوينى كورمگنگە، اول بايدە طورغان چاقدە ئلە نيندى خورلقلر كورگانن، آتالرينڭ ايزلگانن، ئلە نيچە يللر خدمت ايتوب باينڭ فاتحە بيروب چغارغانن، شوندن صوڭ اوزينە مخصوص كچكنە كيبت آچوب أشى آلغە كيتمى، حيبوش بولوب بورگانن بلمگانگە كورە، آتالرينڭ بو چاقلى آغرلقلر كوروب يوركان وقتندە آلار كچكنە بولغانغە، آلارنڭ اوسوب يتولرى آتالرينڭ باى وقتينە توغرى كيلگانگە يارليلقنڭ، اشنڭ، آقچە تابونڭ آغرلغن بلميلر ايدى.

شوڭا كورە آلار بيگرەك رەتسز يوريلر، تلەسەلر نيندى اورنغە آقچە توتودن تارتنميلر، آقچەلر بتوب طارلققە قالو احتمالن، مسكاو يوللريدە بيكلانو خوفى بار-

لغن ایسلرینه توشرمیلر نیچوککنه بولسه‌ده کیف آچو، را-
حت یورو جهتلرینی قاریلر ایدی. آلار بو کونده بایلر،
موندن صوڭندن شولای بولاچ قلرینه ذرّه‌قدری شبّه ایتمیلر ایدی.

فقیرلرنی خدمت ایتوچی مالایلرنی کورگانده آلارنی
الله شولای یاراتقان، آلار شوندن آرطاچاق توگللر، آلارنڭ
شولای بولارغه خدمت ایتولری، آچولاری کیلسه اول
بیچاره‌لرنی سوگولری، تله‌سه‌لر چغاروب جبرولری تله‌ساڭ
قای جهتدن قاراساڭده معقول دیب بله‌لر ایدی. آلار بای
بولو آدم بولو ایچون یته، آرتق نرسه کیره‌کمی دیب
چندن اوزلرنی کشی دیب حساب ایته‌لر ایدی. بولار بتون
عائله‌لری بله‌ن اوقو فلان اشی یوق کشینڭ، یاکه فقیر-
لرنڭ اشی دیب اویلاغانغه، آتالری برده اوقمی طوروبده
بای بولوب، تگی عمر بوینچه صاری کتابلردن باش‌لرن
آلمیچه، یوزلرن صارغایتوب بتکان ملالرنی صاری آلتون
آرقاسنده تله‌سه‌نی اشله‌ته آلوون کورگانگه، تاتارچه اوقو
ملا بولو ایچون، روسچه اوقو اوچیتل یاکه بر کانتورشچیك
بولو ایچون دیب بلگانگه بولار بای بولغاچ بو اشلرنڭ
هر برسندن مستغنی بولغانغه اوقونڭ کیره‌گن بلو توگل
اوقو هیچ بر کیره‌ك نرسه توگل اعتقادنده‌لر ایدی.

بای خاتونی «ن» آبصط. ایناڭ حرکت وقیلانشلری

بیگره‌کن ایس کیتکچ‌در. بو آبصطای یارلیغنه بر کشینك
قزی بولغان، طارلقن اوسکان، حبیب‌الله آنی مالای بولوب
طورغانن حیبوش وقتنن آلغان، اول چاقلرده باشنن تورلی
محنتلرنی اوتکارگان بولسه‌ده اول ایندی آلا نك همه‌سنی
اونتقان. حیبوش خاتونی بولغان وقتنن هر بر یورت ایچنن‌گی
اشلرنی اوزی اشلاسه‌ده حبیب‌الله بای‌خاتونی بولوب کیتکاچ
اشله‌و توگل اشخانه‌غه کروبن چقمی. یوه‌وشی فلانی بولسه،
یاکه بره‌رسینه آچولانسه اطاعتلی خادمه‌لرنی چاقروب
آلوبقنه اشینی بتره باشلادی. بای خاتونی بولغاچ اشله‌و،
یورتن‌غی نرسه‌لرنی کوزدن اوتکارو ابساب حساب بله‌ن
اش یورتو، راصخود توتونی الحاصل آندی واق‌ـ‌توبـاك
اشلرنی تماما طاشلادی. آنك قلبی، کوکلی غـایت زور،
بیك اهمیتلی مسئله‌لر بله‌نگنه مشغول ایدی. اول اهمیتلی
مسئله‌لرده: کینو، یاصانو بر حقن باشقه میلیونیر خاتونلر-
نن قالشمای، بلکه آلاردن اوزدروب جبروب آلارنك،
وباشقه خاتونلرنك ایسلرینی کیتـارو. قـابچق ره‌وشنن
تگلـگان صاندق طولی یفاك هم اصل کولماکلر انجودنگنه
تزلـگان قالفاقلر، بولسه‌ده آبصطاینك کوکلی همان اوطروب
جتمی، آرتدره‌سی طاغی ئلله نرسه‌لر، باشقه‌لرده بولمغان
کیملر تـکدره‌سی گیلوبکنه طوره ایدی. بر تورلی کیوملر

بر رەت آشقە باروب قایتـو خـدمتـینیگنە ایتـوب ایکنچی رەت اول کیوملر بلەن کشی کوزینە کورنو یتشماگان‌لك علامتی بولغانغە اول بر کیگان کیوملرنی ایکنچی رەت کییارگە ناموسلانە، بنأً علیە باشقەلرنی اوتکترە ایدی. الله طرفندن ایسابسز بایلق بیرلـگاچ حاضرگە بو اشلر آرتق بلنمی، باری شول کیبتدن آلوب قایتوب تکترو مشقتیگنە بولا ایدی.

حبیب الله بای احسانف أویدە طورغان وقتدە همان شول کیوم حقندە زارلانا، باشقە خاتونلرنڭ کیوملری اوزینکندان آرتق بولغاننی سویلی، بوچاقلی ایسابسز بایلق بولوبدە شولار چاقلی یوری آلماوینە قایغرە، الله تعالی بو چاقلی بخت دولت بیرکاچدە تلەگانچە کینوب راحت کورە آلماغاچ بایلقنڭ نی فایدەسی بار صوڭ؟ دی. ایری بو اشدە خاتونینڭ سوزینی حقلی تابا، و اقعا بولای ایسابسز بایلق یورت راصخودی، کیینو یورو بلەنگنە بتمی طورغان نرسە دیب:

ـ آلای بولسە تلەگانچە کیینوب، اوزڭە نرسە اوحشاسە شونی آلدر، آندی واق نرسەلرنی نیگە میڭا ایتوب طورەسڭ، دی. نیندیگنە اورنغە آقچە صرف ایتو کیرەك بولسەدە بردە قزغانمی، ایسابلەمی توتاغنە بیررگە قوشقان توسلی طورە ایدی.

حبیب الله احسانف اوزینی بایوب یتدم دیب اویلا-
غانغامی؟ یاکه برده اویلامی عادت آلغانغامی؟ نیندی
اورنده بولسه‌ده افراط قیلنونی بر هنر ایتوب آلدی. اول
افراط آرتق درجه قیله‌نوی بله‌ن باشقه‌لرنك ایسلرینی
کیترماکچی بولا، «مونه یگت صماق طوره‌ده صوك!. بای
بولغاچ شولای بولسون..» دیب ایتدرماکچی بولا ایدی.

بایلغینك چاماسینه، مسکاو بله‌ن آلش بیرش ایتووینه،
سوداسینك درجه‌سینه قاراغانده چنلابده میلیونلر بله‌ن
اش یورته طورغان بایلر بله‌ن طورش یورشده یارشو، آلار
بله‌ن اوزشو کیلشوب یتماسه‌ده، ا.سابسز بایلغم بار دیب
حسابسز راصخودلی طورو معقول بولماسه‌ده اول همان آنی
اویلامی آلاردن آرتق طورماسه کیم طورماسقه تلی ایدی.

٢

حبیب الله آبزی ایسابسز بایوب کیتدی کوره‌سك.
آنك اشی صوگغی یللرده دخی شه‌به‌کان ره‌وشلی کورنه
باشلادی. زور طاش مغازینلر ره‌تنده زور حرفلر بله‌ن
«حبیب الله احسانف» دیب یازلغان ایکنچی مغازین کو-
رندی. اون بش یل ایچنده بو چاقلی بولوب کیتو، ایکی
مغازین، زور یورتلرغه خواجه بولو بیك سیراك کور،

طورغان اش. حیبوش وقتنده هر وقت کیبتنده اوطرغان
حبیب الله آبزی اینه‌ی «غصپادین احسانف» بولوب مسکاو
بله‌ن ایکی آراده برنچی کلاص پویزد بله‌ن یورودن، ایسابسز
بایلقنی مونده آلوب قایتودن بوشامی. اینه‌ی آنڭ وقتینی
طابوب بره‌ر سوز ایتور حالده یوق. اول حاضر نهایتسز
ایرله‌نه‌ی بورنغی وقتده سینده مین سویله‌شه طورغان،
حیبوش بولوبقنه تواضع بله‌ن معامله ایتکان حبیب الله اینه‌ی
یونله‌ب سلامده آلمی. مونڭ بو ایریلگینی کوروب آبترا
غاندن اوز اوزگه «بو صوڭ نیچوك بولای بولوب کیتدی،
برده بورنغی حیبوش توگل، شولایوق بایلق کشینی یوغا-
ریلاته میکاننی؟» دیب سوأل بیره‌سڭ. بر نرسه بلمه‌کان
کوینچه شولای بایوب کیتوڭ سرینه، حقیقتینه توشنمی الله
بولارغه آرتق عقل، هم بخت بیرکان، دیسڭ. یا که «براش
باشلاغاچ، مسکاولارگه قاطشقاچ شولای بولا اینه‌ی، مونا
تیزدن کوررسڭ ...» دیب اشنڭ صوڭغی یغی نیچوك
بولوب چغارنی کوته‌سڭ. یخشیغنه معلومات ایاسی بولغان
یگتلرنڭ محتاج بولوب بزنڭ حبیب الله آبزیلرنڭ قا-
راماغنده آدم رتینه کره آلمی یورولرینه ایس کیته. ئه
آلار بر نرسه بلمکان کویلرینه تله‌گان اشلرینی اشله‌ب،
نیچوك بایاقده راحتده طوره‌لر. موندن اون بش یل مقدم

حیبوش بولوب یورگان. ایندی اول حیبوشلگی تمام او-
نتلوب، حبیب الله احسانوف بولغان؟.. بره‌ولر کونی تونی
فکرده طوروب باشلرن واطالر، کوزلرن کتاب، کغز او-
ستندن آلمیلر، همان یونله‌ب دنیا کوته‌ر ایچون حلال یول
بله‌ن اجتهاد ایته‌لر. یوق! همان شول بر کوینچه. کوبه
یللر اوتسه‌ده بر اسمده، بر درجه‌ده طوره. خلق آره‌سنده
قدر واعتباری همان یورنغی-چه. برده گنه آرتمی. عاجز
قالغاچ دنیاده حقیقت، هم سعادت دیکان نرسه‌لریوق‌دیب
حکم ایته باشلی. طاغن شول حقیقت، سعادت أزله‌رگه کرشه.
اوزینک هم خلقنک سعادتی ایچون چن کوکلی بله‌ن طرشه،
همان مقصودینه ایرشه آلمی. ایرکنلك، بایلق بله‌ن دنیا
کوتو یولینه‌ده کررگه ایته. بو یاقده تیزگنه بولمی. مال کیله
طورغان اورنلرنك کوبیسی وجدانی یاراتمی. بو اشنی
اشله‌گانچی ئولکانم، شولای فقیرلکده یورگانم آرتق»دی.
کوکلی عالی حسلر بله‌ن طولغان بولسه‌ده خلق کوزنده اك
توبان درجه‌ده کورنوب عمری اوته. اوزندن بیك کوب
درجه توبان بولغان حیبوشلر موکا التفاتده ایتمیلر. مونی
کشیگه‌ده صانامیلر. آلارنك طورمش وقیلانشلرن بوبیچاره
توشنده‌ده کوره آلمی. حیبوشلرگه الله ئل-له قایدن مال
بیره. باره‌لرده آلالرده قایته‌لر. یوزلاب توگل مکله‌ب او-

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди
١٧

نار مەڭلەبنى يوقغنه نرسه ايتوب سويليلر. بو مسكين نيندى وجدانلى بولسەدە موڭا اشانوب اون صوملق نرسه بيروچيلر طابلمى. خلق آرەسندە مونڭ اون صوملقدە قيمتى يوق. ايندى حبيب الله احسانوفلرنڭ حقيقت حاللرينى، اچكى سرلرينى بلمگان كشيلر آلارنى بتماس، توگنماس بر دولت ايچندە، چن راحتلك بلەن كون كورە طورغان كشيلر جملە-سندن ديب حساب ايتەلر. حاضرگە خلق آرەسندە آلارنڭ انابتلريندە ايتوب بترگيسز. احسانفلر كبى باشقە بايلردە شولايوق. قايدەغنە بارسەلردە تگى وجدانلى، انصافلى كشيدن آلدە يوريلر. آلارنڭ اشلرى آربا تەگەرمەچى رەۋشندە ئەيلەنوبكنە طورە. ئە مونڭ هيچ بر أشى آلغە بارمى. نى چاقلى طرشوب باقسەدە توقطالادە قالا.

حاضرگە احسانفلرنڭ أشى آلغە ايكانن هيچ كم انكار قيلمى. يوغاريدن بيرلى يازلوب كيلگانچە بولارنڭ قيلا-نشلرينە قاراغاندە بر ميليونير ايكانلكلرندە ذرە قدرى شبە ايتار اورون يوق. يورش، طورش، كيوم صالوم، بلەن كشى مسعود بولا طورغان بولسە بولارنى چن مسعود كشيلر رەتينە تزەرگە يارارلقدر.

B.A.S.S.R.
Научная библиотека
БАССР

٣

حبيب الله احسانفنڭ بايلغى چامالى، خلق آرەسندە

هم اوز تیره‌سنده نفوذی یورمی طورغان وقتده، طوغر- یسی بورنغی عادی حیبوش وقتنده آنده موندی‌مسئله‌لرگه قاطشمی، اوز اشی بله‌ن اوزی بولوب تیککنه طوره ایدی. بایلغی آرتغاچ، خلق آره‌سینه آزماز نفوذی یوری با- شلاغاچ اول سکوت بله‌ن قالمی بیك ایرکنلك بله‌ن عمومی اشله‌رگه، اختلافلی مسئله‌لرگه قاتشه، هم سویلی باشلادی. خلق‌نڭ آلغه باروی، اوزکاروی وباشقه‌لرنڭ گویا بر او چی مونڭ قولنده واختیارنده بولغان کبی حرکت ایته با شلادی. حیبوشلکدن چغو بله بو کونده‌گی اوزکارشلرنڭ یاراماوی توغروسنده، مونی دین‌گه خلاف ایتوب کورساتو حقنده بر متعصب روحانیدن قالشمی طورغان بولدی. اول بو عادتی بله‌ن اوز ایشلری آره‌سینه یخشیوق کیریلك طاراطا ایدی. صوڭغی یللرده آشلق اوسماون، خلقده کسب نچار بولوون، زمانڭ اوزکارشدن خلق‌نڭ یاڭا طورمشقه کروندن، یاشلرنڭ یاڭاچه اوقورغه کرشووندن، اوزینڭ حیبوش وقتنده چاقده چقماغان غزیته هم کتابلر- نڭ طارالووندن کوره طورغان بولدی. اول غزیته‌لرگه خلق آره‌سینه بوزقلق تاراطا طورغان، هر وقت یالغان نرسه‌لرگنه یازه طورغان بر نرسه دیب قاری ایدی. «بز یه‌ش زمانده بو تورلی اوقولر، یوقنی یازوچی

غازیتلرنڭ هیچ برسی یوق ایدی، شونده‌ده کشی بولمق آدم ره‌تینه کردك، خدایغه شکر مال دولت ایاسیده بولمق» دیب هر وقت ماقطانوب سویله‌و آنڭ عادتی ایدی.

سوزگه کیلکان‌ده، باشقه‌لرنڭ ماللرینی تیکشرکانده ایکی سوزنڭ برسینه دین کلمه‌سینی قاتشدروب سویله‌سه ده اوزینڭ خصوصی حالینه کیلکانده دین بر یاقده طوروب قالا، اوز فایده‌سینه اوزینڭ یاراتقان ملاسندن بره‌ر فتوی طابتروب آلا ایدی. بوقغنه اورنده دین دیب، قچقره طورغان بزنڭ حبیب الله آبزی بتونله‌ی یاراماغان نرسه‌لرنی برده قورقمی اشله‌ی هم آندن دین‌گه زیان کیله دیبده بلمی ایدی. مثلا: اوزندن توبانره‌ك بایلرنڭ اشلری نچارلانغان، بورچلرینی توله‌ی آلمای طورغان وقت‌لرنده آلارغه ایتاك آستندن حیله اوگراته، آلارنڭ مال‌لرینی اوزی اسمینه کوچرته، صوم باشینه ٤٠–٥٠ توله‌ب قالولرینه یاردم ایته، آلارغه عقل بیره ایدی. احسانوف‌نڭ بو حیله‌سی بله‌ن بر ایکی بای یخشیغنه صومالانوب ده قالدیلر. بو اش، کوره‌له‌ته آلداشو بولوب دین دیب ئو-لوب بارغان احسانوف ایچون برده‌گنه‌ده کیلشوب بتمسه‌ده آنڭ برده ایسی کیتمادی. «کافرنی آلداو درست» دیبکنه ایچندن طندی. شولوق حبیب الله آبزینڭ بیك واق

نرسه‌لر ایچونك دین بته، دیننی طوتمیلر دیب قایغروب یورگانینی هر وقتده کوروب بولادر.

صوڭغی وقتلرده آنڭ ایچنی پوشرغان نرسه یه‌شلر آره‌سنده‌غی «ادبیات کیچه‌لری» بـله‌ن تیاترلر بولدی. بولارنی بولدرماس ایچون قولندن کیلکان چاره‌لرنڭ همه سینه کرشوب قارادی. بو اشلرنڭ مطلق حرام بولولرینه دائر فتوی‌لر یازدروب آلدی. لکن هیـچ برسی بله‌ن مقصودینه ایرشه آلمادی. «ادبیات کیچه‌سی» آنڭ کوزینه بتون نچار اشلردنده نچار بولوب کورندی. مونی یاصاغان کشیلرنی قولندن کیلسه الڭ قاتی جزالر بله‌ن جزاء قیلور ایدی. لـکن بر نرسه‌ده قولندن کیلمـکاچ آلارنی سوگو، آلار کافرلر دیب ایتو بـله‌ن طوروب قـالدی. ایچـوب ایسروب قایتقان پریکاشـچیکلرنی برگنه ره‌ت سوگو بله‌ن قالدره طورغان ایدی. ادبیات کیچه‌سینه بارغان بر ایکی پریکاشچیگینی ایرته‌کیسندوك قووب چغاروب جبردی.

اول خلق آره‌سنده‌غی اوزکارشلرنی برده یاراطمی ایدی. باشقه‌لر توسلوك آنڭ اوز طورمشیده کوندن کون اوزکاره طورغان بولسه‌ده آقرینلاب بولغانغه کوره اول بو اوزکارشلرنی سیزمی ایدی. اول اوزینه تعلق ایتکان برگنه نرسه‌نی اوزگارتمی آلوب باره آلدی. اول نرسه‌ده بالا–

لرینی اوقتمی نادان قالدروی ایدی. حبیب الله آبزی بر اشنده موفق اولدی. اوز فکرنچه بالالرنی ایسکیچه اوقتمی قالدروب دین‌نك بر امرینی یرینه یتکرکان کبی بولدی. «بو کونده‌گی اوقولر کشیلرنی آزدره‌غنه، بو بدعتلرنك بارسی شولاردن چغه» دیب اوزینك بالالرینی بو یولغه کروب کیتودن قوتقاردی.

آنك اوز طورمشی تگی اوزی اویلاغان اوزون چاپانلی، زور چالمالی، غایت عادی ره‌وشده یورگان سلف لرنك طورمشینه برده توغری کیلمسه‌ده، آنك خاتونی بالالری روسچه کیینسه‌لرده، اوی اسبابلری تمام صوڭغی اصولده بولسه‌ده اوزی همان ایسکیلكنی سویه، ایسکیچه طوررغه قوشه ایدی. بای بولغاچ آنك اوزینه همه نرسه یاراسه‌ده باشقه کشیلرگه‌گنه یارامی دیب اویلی ایدی.

اول بیگره‌کده ملالرنك، مدرسه شاکردلرینك بورنغیچه یورولرینی تلی، آلارنی اوز فکرنچه یورتورگه اویلی ایدی. بو کونگه چاقلی عادتا آلار بایلر تیره‌سنده ئه‌یله‌نکاچ، آزمی کوبمی شول بایلر اعانه‌سی، آلارنك صدقه‌لری بلەن کون کورکاچ همان آلارنی شولای آلوب بارماقچی بولا، آلارنك محتاج، ومسکین بولوب اوزینك آلدینه کیلو لرن یاراطا، آلارنك اوزینه اطاعت قیلوبقنه طورولرینی،

گویا که مونڭ احسانی آستنده کون کورولرنی استه‌ی ایدی.

اول حبیب الله احسانف بولوب کیتکاچ، مسکاوگه باروب تله گانچه مال آلوب قایته باشلاغاچ برده بلمکان کوینچه اوقتو اشلرینه‌ده قاتشماقچی بولا باشلادی. اوزینڭ نفوذی یورکانره‌ك مدرسه‌لرده اوزینڭ تله گان نرسه‌لرینی اوقتدرماقچی بولا، شوڭا مخالفت ایتکان کشیلرگه چن معنا-سی بله‌ن دشمان بولا ایدی. باشقه بایلر بیرگاچ بوده او یالغاندغنه مکتب مدرسه‌لرگه یل صایون برایکی یوزصوم اعانه قیلغان بولا، شونی ئلله نیندی شرطلرغه تعلیق ایته ایدی. مونڭ قیلغان اعانه‌سینه قاراغانده معنوی، مادی ضرری ئلله نی چاقلی آرتق ایدی. بزنڭ مکتبلرگه بایلر اوزلری آقچه بیره‌لر، روس بیرکان آقچه‌غه احتیاج یوق دیب شهر اداره‌سی بیررگه بولغان آقچه‌نیده آلدرماسقه یوردی. اول بتون ملتنڭ اوقوغه احتیاجنی، کیره‌ك قدری آقچه طابونی شول اوزینڭ نازلانوب بیرگان ایکی یوز صومی بله‌ن قابلاماقچی بولا ایدی. بو وقتلرده آنڭ آلدینه باروب: - «حبیب الله افندی یاردام ایته کورگز ایندی، اش بولسه سزدن بولا، مرحمتگزدن طاشلی کورماگز» دیب باش اییوب طوروچی آزایا باشلاغاچ، اوزینڭ سوزی التفاتسز قالغاچ آنڭ بیگرا کده آچی پوشدی. خلقنی

اوز اختیارنده یورتورگه تەلەگان حبیب الله افندیگه بو اشلر آور طویلدی. اوزینڭ ایشلری بلەن بولار حقنده تورلی فکرلرده بولوب قاراسەده، اوزینڭ بو شهرنڭ بایی، حبیب الله احسانف ایکانن بلدررگه تەلەسەده موڤا موفق بولا آلمادی. چونکه خلقنڭ فکری آلارنڭ اختیا رنده طورودن چغارلق درجەده معرفتلی بولاباشلاغان ایدی.

٤

حبیب‌الله احسانف تمام بایيوب بوشهردەگی تاتار بایلرینڭ برسی بولوب یوری باشلاغاچ بیك کوب وقت اوتمادی یوغاری صنف خلق آرەسنده «احسانفلرنڭ اشلری نچارلانه باشلاغان ایکان...» دیگان خبرلر یوری باشلادی. بوسوزلرنڭ اصلی بارمی، یوقمی؟ اول جهت ئلی قارانغی. آلار همان بورنغیچه بیك یوغاری، بیك تکبر قیلانالر. مغازین توبەسنده همان حبیب‌الله احسانف دیب یازلغان ۋیۋسکه طوره. بایلغی اۋلگیچه برده کیمکان توسلی دوام ایته.

باری حبیب‌الله آبزی کسب وسودالرنڭ نچارلغندن بورچ ایالرینڭ بورچلرن تولەماولرندن، یللرنڭ آورا- یووندن کوبرەك زارلانه طورغان بولوب کیتدی. اوزی

بیك مژق هم واقچیلی، آزغنه نرسه‌لرگه‌ده کیفی کیتو-
چه‌ن آچولانوچان بولا باشلادی بورنگ حبیب‌الله آبزیـنگ
بوعادتلر بولسه‌ده بردرجه دوق توگل ایـدی. بوکونده
نیچوکده بر حال بار. اول پلاتوژغه وقتنده آقچه یتـکره
آلماونیگ بیك جش سویلی باشـلادی. یوقغنه اورنـگده
پریکاشچـیك‌لر نی عیـبلی ایـته. عادتده بـولا طورغان
جزئی‌گنه اشـلر ایچون صوقرانـوب قاتی قاتی سـوزلر
ایتوب طاشلی. ئولتره‌ب، قالـتراب یـورکان خادملرگه
ده آچولانوب ئنده‌شه. اول بـیچاره‌لر نـه‌ق پسی توسلی
آیاق اوچلری بله‌نگنه باصوب عیبلی بنده‌لر کبی یو یلر.
بر ده عیبلرن طابا آلماسه آلارنگ اوست باشلرینه، نماز
چان بولماولرینه به‌یـله‌نه بر ده اورنـسزغه، بولار شولای
بولغاچ کسب‌لر نیچوك ایتوب اوگسن صوڭ «دیکان آچی
واوتکر بر جمله کیـتروب چغاره. اول ایـندی خواجه
بولغاچ، ح. احسانف دیب شهرتده تابقاچ اوزنده خدمت
ایتکان کشیلرگه تله‌سه نیـچوك معامله ایـته، آلارنی آدم
سانینه تقمی شولای قاتی توتو دنغنه بای بولوب بولادیب
اویلی. اول اوزیگنه کشی، اولغنه بله، شونگ ایچون مالا-
یلرغه نی اشله‌سـه‌ده جائز بلـکه لازم بـولوب کیله کبی
اویلی. مالایلرغه آلوچـیلر یـوق وقـتده تیك طوررغه

طوغری کیلسه آلارنڭ قیملداماى طورولرن کورکاچده آچولانغانغه کوره آلار برده کیره‌کسز بولسه‌ده نرسه آقطارو ئیبله‌و، آلاى بولاى ایتو بله‌ن مشغول بولالر. آنڭ ــ « نرسه‌گه قاققان باغانا ئوسلی قاتوب طوره‌سڭ، آلورغه بله‌سز، اشله‌و یوق » دیگان سوزندن هر برسی قورقه اوزینڭ چن کوڭلی بله‌ن اطاعت وخدمت ایته ایکانینی حرکتی فلانی بله‌ن بایغه بلدررگه اجتهاد ایته‌در. اول همان «بورنغی زمانده مالایلر بولاى توگل ایدی ایرته‌ن ساعت ٤ ده طوره ایدی، کیچ ساعت ١١ ده کیبت‌دن قایته ایدك » اوزینڭ بوکونده گی پریکاشچیك‌لردن رضا توگللگینی بلدره. احسانوف حبیب‌الله‌نڭ مالایلرنڭ هر براشلرن تیکشروب طورو عادتی صوڭغی کونلرده بیگره‌ك آرتوب کیتدی. اول ألك سودالرنڭ یخشیلغینه قناعت قیلغان وقتده بودرجه‌ده آلارنڭ هر بر حرکتلرینه کوز صالوب طورمی ایدی، اول اوشبو اشلری، مالایلرنی قسوی بله‌ن ئلله نیندی بر طولماغان اورننی طوترماقچی یتشمگان یرنی یتشدره‌سی کیلگان کبی بولا.

حاضر آنڭ آلدنده مالایلر برده‌گنه شاد کوڭل بله‌ن طوره آلمیلر. برەر مالاى قچقروب کولسه نیتسه شوندوق:
ــ « آلدڭده‌شیطان بیبوب طوره ملله!؟.. شولاى ایتوب

بتره‌سز ایندی» دی. ایتورسك مالایلرنك شادلانوب کولوب یورولری حبیب‌الله آبزینك صوه‌ـاسینه ضرر ایته، بولارنك کولولری آنك‌مالن بتروگه سبب بولا.

شونك ایچون حبیب‌الله آبزی چغوب کیتسه مالایلرـ نك اوستلرندن بیك آور یوك توشکان کبی راحتـلانوب قالالر. بایـلارینك بو کونلرده بیگره‌کده خلقسزلانون اورنسز جبرلرن سویلـیلر. توغری سوزنی قورقمی ایته طورغان باطرراقلری.

ـ «ایتورسك آنی مسکاوگه بز بورچلاندرغان!. میلیوـ نیر توسلی طورمی آزراق ایساب بله‌ن اش قیلساك برده بولای بولماس» ایدك دیب قویه‌لر.

٥

حبیب‌الله احسانف اوزینی ایسابسز بایلر جمله‌سندن صاناب بتماس توگه‌نماس مالغه خواجه بولغان ره‌وشلی فرض قیلوب یورسه‌ده، یورش طورمشنده برده‌گنه‌ده بر میلیوـ نیردن کیم قیلانماسه‌ده، آنك بو ایسابسز بایلـغی بته باشلاغان کبی کورنه باشلادی آنك همه نرسه‌سی، بولغان طاـ واری اوز صوماسی، اوز کپیتالی بولوب کورنسه‌ده صوگغی کونلرده ایشلرینی ایسابله‌برەك یورترگه، چامالاب قیلاـ

نورغه مجبور ایتکان نرسه‌لر چغه باشلادی.

مجبورا گنه اشلرینی حسابلارغه توغری کیلـکاچ بوماللر برده چن اوزینڭ توگل ایکانلك کورندی. ئلـله نیچوك بورچلر کوبایوب کیتکان، وقتنده توله‌ب ئولـگرر حال یوق. بورنغی اشانچلر آقرینلاب کیمی، اشلر کو- ڭلسزله‌نه‌گنه باره.

آلاچاغی بولغان بایلر، ژیاژورلر حبیب‌الله آبزینڭ کوزینه شیطان کبی یه‌مسز کورنه‌لر. آلار مونده کیلماسونلر، حبیب‌الله احسانفنی یونچتماسونلر ایدی.

ژیکسیل، پلاتوژ، بو ایکی سوز، نی چاقـلی آوور کورنه- وعده‌سینه حاضر کیـله‌ده یته. بورون برده بولای بولمی تورغان ایدی. بو یل همه‌سی برگه کیلوب تغلغان، اشنی قای یردن باشلاب توزه‌تورگه، نیچوك ایتوب ره- تله‌ب جبررگه، باشده‌غی چه‌چده یتماسلك بورچلرنی نیچوك توله‌ب قوتـلورغه؟ مونا بولارنی اویـلاغان صایون حبیب‌الله آبزینڭ توبه چه‌چی طوره، کشیلرنی توگل اوز- ینی اوزیده یاراطمی. مسکاو کامه‌سی قولاغینه عفریت جن کلمه‌لرندنده بچار ایشتله..

احسانف تاتار بایلری آره‌سنده عادت بولوب کیتکان آقتق چاره‌غه کرشماکچی، بای بولوب قالماقچی بولسه‌ده

مونی اوزینڭ شهرتینه مناسب کورمی. بورون میلیون صوم لرغه مالك بر کشی بولوب شولار رەتندن یورسونڭ قابلغنه شارتلاسون ایمش . . کشیدن اویات. باشقه اش توشکانڭ آلداشو فلاننڭ شریعت جهتندن بر ده ضرری بولماسەده آنه شول کشیلردن اویالو دیکان نرسه بیك قیین!.. احسانف شارتلاغان ! . . حقیقة ابشتوی بیك آوور بولغان بر نرسه.

احتمال اشلرده رتلەنور دیب احسانف قسلوب طوررغه اویلی باشلادی. نیندی یاقدن اشنی رەتلەرگه، نیچوك ابتوب قسلوب طوروب مالنی کوبەیترگه؟ مونا بومسئله تاغی بیك یڭل توگل. اشلر تمام بوزولوب بته یازغان یولغه صالوب جبررگه ممکنلك یوق. قایسی یاقدن اش باشلارغه آنی اوزیده بلمی.

حبیب‌الله آبزی ایشنی رەتلەرگه الڭ واق جهتدن باشلادی. موندن صوڭ بر تین آقچەنیڭ ایسابسز چغارماسقه، هر نرسەنی کوزدن اوتکاررگه قرار بیردی. اول ایندی بیك آزغنه نرسه ایچونڭ: ــ «مونڭ ایسابسز بایلق یوق بیت! دیب سویلی باشلادی. حبیب‌الله آبزی بو اشی بلەن نهایتسز توتلغان مصرفلرنڭ یولینی قاپلامەاقچی، واق نرسەلردەده صارانلق قیلوب قسلوب طوروب تولماس اورنلرنی توطرماقچی، شول مشهور احسـانف بولوب

قالماقچی بولا ایدی.

بر کونی اول بو فکرینی آبصطای حقنده یورتوب قارادی. ئلی همان آبصطاینڭ آصل کولمه‌کلری آز ایمش!.. طاغی ئلله نرسه‌لر کیره‌ك ایمش !.. بو سوزلر حبیب‌الله آبزیغه بیك آوور طویلدی. آچوون ایچنی صاقلی آلمی آبصطایغه:

– سین خاتون همان کیومی کیوم دیسڭ، شونڭ بله‌ن تمام بتردڭز ایندی. بو نینده‌ی بتماس کولمه‌ك، بتماس قالفاق، سزگه شول باری کیوم بولسونی آرغاماقغه اوطروب آشقه بارو بولسون! دیب بیك قاتی به‌رلدی. موندی سوزلرنی آبصطای موڭارچی ایشتکانی بولماغانغه، دنیاده باشقه حسرت بار دیب بلمگانگه بیك عجبسنوب:

– تله‌گان کیومنیی کیمه‌کاچ، بو بایلقنڭ نی فایده‌سی بارصوڭ؟. برکولمه‌ك بله‌ن ئلله نی بتماس ایندی. دیدی.

– سزگه شول بتماس! بتماس!. مال شوندن بته اول. مالنڭ خواجه‌سینه‌ده جواب بیررگه کیره‌ك.

– مال خواجه‌سی اوزڭ بولمی ئلله‌کم توگلدر بیت؟!..

– یوققه باشمنی آورتدرمه‌ئلی، سین خاتون بلمیسڭ!..

حبیب الله آبزینڭ بو واقسو سوزلری آبصطایغه بیك مه‌زك طویلدی. اول مالنڭ خواجه‌سی‌کم ایکان صوڭ؟.

مونا قزق!. شول چاقلی مغازین طولی مال بولا طوروب بر کولمه‌کنی کوبسنه باشلاغان، بو یورتلر، بو مغازینلرنڭ خواجه‌سی کم ایکان صوك؟..

مونا آبصطای برده مونڭ حقیقتنه توشنه آلمی. اول مسکاوگه بارونی همان کوروب طورسه‌ده، آنده آقچه بیروب طاوار صاتوب آلورغه باره دیب بله. ژیکسل، پلاتیوژ، و باشقه‌لرنی سویله گانده حبیب الله آبزی بیك کیفسزله‌نوب کیتسه‌ده آبصطای موڭاده توشنمی. بو سوزلر نیگه بو چاقای ایرینڭ یوراگینی ئه‌رنته، بو وقتده نیگه بو چاقلی کیفسز له‌نه، واقسولانه، مژقلانه بولارنڭ همه‌سیده آبصطایغه قارا-نغی. اول باری اوزینڭ بای خاتونی ایکانن، بایلرچه یو رگه کیره‌کلگن وباشقه شونده‌ی نرسه‌لرنی بله..

اول کشی مالی دیکان سوزنیده بو کونگنه ایشتده‌ی. «کشیده کشی مالی بولا میکاننی؟.. اول نیچوك کیلوب صوراب آلمی صوك؟» بولاربارسیده چیت نرسه‌لربولوب کورنده‌ی. اول فلان بای شارتلاغان دیکان سوزلرنی کوب ایشتسه‌ده آنڭ چن معناسن آڭلامی ایده‌ی.

اوزلری حقنده مونده‌ی اشلر بولوب کیتووینی طبیعی خاطرینه‌ده کیترمی. بو کونگه چاقلی آنده‌ی سوزلر مونده سویله‌نکانیده یوق. هم آنی آبصطای احتمالده طوتمی. اول

اشلر باری حبیب الله آبزینڭ اوز کوڭلنده‌گنه صاقلانوب یوری. آنی اوزینڭ خاتونینه‌ده ایتمی. حتی آندی اشلرنڭ بولوب کیتوون اوزیده کوڭلینڭ بر یاق چیتنده‌گنه یاـ شروب صاقلی. نیچوکده بو آرده حبیب الله آبزی بیك کوڭلسز. مونڭ سببنی ئلی بایلرغنه آز ماز بله‌لر. باشقه لرغه، حتی اوزعائله‌سینه‌ده مونڭ سر وسببی معلوم توگل. بالالریده ئه‌تیله‌رینڭ کوڭلسزله‌نوب یوزون، اوزلرن برده سببسز اورشوون نیگه ایکانن بلمیلر. آلار اش ره‌تینه توـ شنمیلرده تیك بای بالاسی بولوبقنه یوررگه یاراتالر.

مونا حبیب الله آبزی آلارغه‌ده بیك جش آچولانا، اوزم کبك بولمادڭز، قوری مال بترونیگنه بله‌سز» دی.

قای یاقدن قاراساڭده حبیب الله آبزی اوت ایچنده. یانا، کویاله‌نه، هر نرسه، هر اش آنڭ کیفینی جبره، بالالرده اوزی اویلاغانچه اشلکلی توگل، یالغزباشی‌نی اشله‌سون؟.. ئلده اول اوزینڭ کوڭلسزلـگن، اشلرینڭ اوزی تله‌گـانچه یوررمی نچار بولوب کیتوون کشیلرگه بلدرمی. اورامده، کشی آراسنده حبیب‌الله احسانف» بولوب ایری یوررگه طرشه. اشینڭ نچارلغن کشی بلمکاچ آڭا همـان بورنغی احسانف دیب قاریلر. لـکن ایچنده بر نرسه صـاقلانغـان مونا بو حبیب‌الله آبزینڭ یورا گن طرنابقنه طوره. کیچ

بولسه يوقلاتمی، پوشالاندره. اويلاته، جوابلر، حيله‌لر، ئلله نرسه‌لرنی تون بوينچه اويلاب چغه.

٦

«احسانفلرنڭ اشلری نچار ايه‌ش!..» ديكان سوز خلق آره‌سينه طارالوبلا ئ‍ـولـگرگان. ئلله شيطـان خبر بيرگان. همه خلق بله، بتون خلق سويلی. «كشی مالی بله‌ن قاباروب بوری ايدی، مونا شولای بولا اول» ديب قويالار. بولارنڭ طورمشلرينه، يورشلرينه قاراب نهـايتسز بای ديب حساب ايتوب يوركان كشيلر بو سوزنی، بـو خبرنی درست توگل، ديلر. شول چاقلی بـای كشی آزغنه وقت ايچنده نيچوك بولای بولوب قالسون؟! . . بو ممكن توگل، تيك دوشمانلری اوچ ايتـوب چغارغاندر ديـب ايته‌لر. واقعا شول چاقلی بای بولوب كورنكان «احسانف» بولای بيك تيزگنه نچارلانه قويار ميكان صوڭ؟ ديـكان كشی‌گه «- بزنڭ تاتار بابينڭ نيگز اوستينه صالنمغان اشينڭ نچار- لانوی عجبمنی؟» مسكاودن باروب آلوب قايتو، ايسابسز بايلغم ديب تله‌سه نيچوك كوتارلو بله‌ن اشی بتمی، اش‌نی آلوب باره بلورگه‌ده كيره‌ك بيت» ديب چاتناطوب جواب بيره‌لر. آلارنڭ اعتبارسز اشله‌گان اشلرن، اساسسز بولغان

بایلقلرن اویله‌ساڭ بو بیك عادی اش دیبکنه قویه‌لر.

حبیب‌الله آبزینڭ اشی نچار بولونڭ علامتلری هر بر یاقدن ظاهر بولا باشلادی مونی برده‌گنه یاشروب بولورلق توگل. بانکه تیره‌لرنده، مسکاو یاقلرنده، مونده‌غی بایلر آره‌سنده احسانفڭ اعتباری برده‌گنه بورنغیچه توگل. آزغنه وقت ایچنده بولارنك اعتبار والتفاتلری اوزگاردیه کیتدی.

اشنڭ بو درجه‌گه قالووینه احسانف اوزیده اشانمی. توزدتوب جبررگه طرشوب بر ایکی دین قرداشلری بله‌ن سویله‌شوبده قارادی. یوق برده توزه‌لورلك توگل آخری شول آقتق چاره‌غه کرشمی بولماس. دوست اشلریده شونی مصلحت کوره‌لر..

«نی حال ایته‌سڭ؟... یللر نچار بولغاچ، باشقه بر اشده قیلور رەت یوق» دیلر. فقط بر آزغنه صبر ایتوب طوررغه یللر ایسووی بوینچه حرکت ایتارگه توصیه قیله‌لر....

بو کون مغازینده فوق‌العاده کوڭلسزلك. بتون حادم‌لرنی روحسزلق، طنلق قابلاغان. آشغچلق بله‌ن حساب ایته‌لر. شوشی کونلرده دیشوفکه‌ده صاتار ایچون تیوشلی طاوارلرنی آیرالر. بو حساب، بو دیشوفکه برده عادی حساب، عادتده بولا طورغان دیشوفکه توگل.

احسانف اوزیده کونلگیدن ایر ته‌رەك کیلکان. خلاف عاەتی اوله‌رەق طاوارلرنی کوزدن اوتکارو، قاراو، تفتیش ایتوبلەن مشغول اولکن‌گلسز، کیفسز، همه‌حرکتی، قیلانشی بورنغیغه قاراغانده باشقه... موندەغی کشیلرنڭ هر برسینڭ کوڭلنده بر سر بار توسلی. فقـط یخشیلققه توگل. وجدانی عذابلی طورغان نرسه حقنده. پای اوزیده خیانت ایتارگه تله‌گان کشیلرچه یوری. اول اوشبو یول بلەن باروب بورنغی احسانف بولوب قالاسی کیله. شوشی ماللرنی اوزینکی ایتوب قالدراسی کیله...

کشیلر بلسەلر بلسونلر... وقتچه یمان اسمده ئلله نرسه یوق، باری شول ماللر اوز مالی بولوب قالسون.. توغریلقنی اویلاماسقه، تـگی اوزی هر وقتده سویـلەب یورکان دین‌نڭ، نرسه قوشقانن خاطرینه کیترماسکه طرشه..

بولارده بر حال بارلغینی، احـسانف اشینڭ نچار ایکانینی مغازین‌گه کرگان بر کشی بلورلك.. مونده ئلله نیلر قاتشقان، بولارکوبه کوندز اورلاشو بلەن مشغول بولغان کشیلرچه یوریلر. بولارنڭ هربرسی، بیگره‌کده حبیب الله آبزی اوزی تله‌مکان اشنی اشله‌کان، «بر اش قیلوب قالیم ئلی» دیکان توسلی یوری.

قزقسز بایلق!.. وجدان خلافـینه بولغان اش...

هر نیچوك بیك آوور، بیك کوڭلسز...

۷

مونلن صوڭغی اشلر آغای انیلرنڭ مصلحتی، آلار-
نڭ عقل بیروی، حبیب‌الله آبزیسنڭ اوسطالغی بلەن
یوری باشلادی. توغریلق بلەن اشلر توزەلورلك توگل.
حیلەسز دنیا فائدەسز. دنیا بولغاچ حیله قیلمی، شولای
ایتوب اشنی توزەتمیدە حال یوق.

دوست ایش‌نڭ یاردامی بلەن حبیب الله آبزی
اشنی یاڭا یولغه صالوب جبردی. کوبدە اوتمادی حبیب-
اللهنك معازینی باشنه Мануфактурный Магазинъ
Н. Х. Ихсановой دیکان ۋیۋسکه کورندی.

موڭا بردەگنه عجبلەنمگان کشی یوق. کیچەگنه حبیب-
الله احسانوف‌نڭ مغازینی بولوب طورغان یر بو کون اویلە
تیك یاتقان آبصطای اسمنه کوچکانلە قویسفان. اولغنه
یتماسه طاغی تگی یورتلردە اوزینڭ توگل ایمش. اولدە
باشقه برەونڭ بولغاندە، حبیب‌الله آبزی ایندی شول
خواجەسی اسمنه یازدرغان. کورەسك توب صوما آبصطاینڭ
بولغاندە، اوزی اشنی یورتدە آلماغاچ کیری آبصطایغه
قایطاروب بیرگان. «ن» آبصطایغه مونی چاق توشندرکانلر

اول اوزینك برده اوزی بلمەگان مالغه خواجه بولغاچ عجبسنگان،

حبیب‌الله آبزی حاضر برمالای اورننده قالدی،
اول حاضر بورچلرنك تولی آلورلق توگل چونكه فقیر.
آنك ایندی اوزی اسمنده بر نرسەده یوق. بواشلر بیك
عادی بیك یگل بولوب اوزوب كیتدی. باری خلق آرەسنك
«حبیب‌الله بیك توغریلقنی، دیننی یاراتقان توسلی
بولسەده بر دەگنه توغری توگل ایكان» دیگان سوز قالدی.

تمام

B.A.S.S.R.
Научная библиотека
БАССР.

…ональная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

اوفاده، «شرق» مطبعه‌سنده باصلوب
چقغان یاڭا وقزقلی رومان وحکایه‌لر:

آلداندی! حریت حرکتلرنده اشتراك ایتوب کانرغ
یبارلگان وصوڭره قاچوب تورلی حاللرگه توشکان بز کشینڭ
حالن تصویر ایتکان بر رومان بهاسی ۵ تین. پوچطه ایله ۷

بیچاره خاتون غایت قزغانچلی بر خاتون طور مشند
آلنوب یازلغان مؤثر رومان. ۱۰ تین

قللر دوستی آمریقاده قللرنی آزاد قیلوغه سبب
بولغان «بیچراستاو» خانمنڭ ترجمهٔ حالندن. ۷-۹ تی

بدری مرادفنڭ کوڭلك دفترندن. ۱۲ - ۱٤

حمیدنڭ حیاتی م. غفوری أثری. ۱۸-۲۲ ت

تاٴثراتم مجید غفوری‌نڭ صوڭ باصلغان شعری ۱۰ ت
پوچته ایله ۱۲ تین.

بونلردن باشقه دخی یاڭا باصلغان وباصلماقده بو
رومان وحکایه‌لر بولنماقده‌در.

«یاڭا چقغان کتابلر یبارگز!» دیب بر آز زاد
یبارگان کشیلرگه توقفسز یبارلور.

آدریس:

Уфа

Т-ву, „Каримовъ, Хусаиновъ и К-о".